

Nəriman Nərimanov

görməli sima, böyük siyasi xadim

Nəriman Nərimanov Azərbaycanın inqilabi-demokratik ədəbiyyatı və ictimai fikir tarixində görkəmli rol oynamışdır. Onun inqilabdan əvvəl zəhmətkeş kütlələr arasında müəllim, həkim, jurnalist, nasir, rejissor, aktyor və görkəmli dramaturq kimi şöhrət qazanması təsadüfi deyildi. N.Nərimanov sözün həqiqi mənasında mübariz bir vətənpərvər idi. O, bütün ədəbi-bədii yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti ilə taleyini doğma xalqın taleyinə bağlamış, çətinliklərlə dolu şərəfli bir həyat yolu keçmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi: "Nəriman Nərimanov öz dövrünün, yaşadığı mühtin cərcivəsində böyümüş görkəmli simadır, böyük siyasi xadimdir...". Nəriman Nərimanovun xalq işi uğrunda ardıcıl mübarizəsindən söz açan dövlət başçısı cənab İlham Əliyev siyasi çarpışmaların daha da gərginləşdiyi mürəkkəb şəraitdə Nəriman Nərimanovun milli maraqları daim üstün tutan rəhbər kimi tələklili problemlərə münasibətdə xalqımızın mənafeyini ən son həddinədək müdafiə etdiyini bildirərək vurğulamışdır: "O, keçmişimizin mədəni sərəvətlərinin mühafizəsinə, ana dilinin saflığı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmiş, elmin, maarifin və mədəniyyətin inkişafı yolunda var qüvvəsi ilə çalışmış, dövrün milli məfkurə daşıyıcısı olan şəxsiyyətlərinə ehtiram və qayğı ilə yanaşmışdır".

Bu gün Nəriman Nərimanovun anadan olmasının 152-ci ildönümünü tamam olur. Bu münasibətlə Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyətinin yorulmaz tədqiqatçısı, "Respublika" qəzetinin mərhum baş redaktoru, filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədovun sağlığında qələmə aldığı məqalələrdən birini oxuculara təqdim edirik.

"Respublika".

Nəriman Nərimanov 1870-ci il aprelin 14-də Cənubi Qafqazın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Tiflis şəhərində anadan olmuşdur.

O, XX əsrin birinci yarısında, bütün Şərq ölkələrinə nümunə ola biləcək Müstəqil Sovet Azərbaycanı qurmaq niyyətində idi. Ancaq N.Nərimanovun nəzərdə tutduğu böyük missiyanı həyata keçirməyə imkan vermədilər. Ölümündən sonra Sovetlər Birliyində 70 il N.Nərimanovu doğma xalqına unudurmağa çalışdılar.

* * *

Azərbaycan KP MK-nın 1 katibi Heydər Əliyev öz çıxışlarında söylədiyi fikirləri xatırlatmaq istədik: "1970-ci ildə Nərimanovun anadan olmasının 100 illik ildönümünü qeyd etmək lazım idi. Lakin millətçi ermənilər Sov.İKP MK-ya məktublar yazaraq Nərimanovun bir millətçi olduğunu, bir çox xətələri elədiyini və 100 illik yubileyinin keçirilməsinin gereksiz olduğunu söyləyirdilər. Nərimanovun heykəlini ucaldarkən nə əziyyətlər çəkdi".

Bu mənavi əzab-əziyyət, sarsıntı iki il çəkdi. Heydər Əliyev xalqın mənavi köməyi ilə çox mübarizə apardı, iki il çarpışa-çarpışa istədiyinə nail oldu, Mərkəzi Komitənin Siyasi Bürosunda Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyi yubileyinin 1972-ci ildə keçirilməsi qərara alındı.

1972-ci ildə Heydər Əliyev Nərimanovun heykəlinin açılışındakı çıxışında demişdir: "Nəriman Nərimanov bu gün də bizimlədir. O özünün nəhəng qaməti ilə burada, qocaman Xəzərin dalğaları üzərində bütün dünyaya yayılan Bakıda ucalır və tanınmaz dərəcədə dəyişmiş respublikamızın düzlərinə elə bil iftixarla nəzər salır, xalqın səadətli uğrunda çarpışmış mərd mübarizlə görüşə gəlmiş zəhmətkeşlərin çoxmillətli dəstələrini diqqətlə gözdən keçirir".

Heydər Əliyev Rusiyada Nərimanovun adının əbədiləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Həştərxan vilayətində Nərimanov şəhərində Nərimanovun heykəli ucaldılmışdır. Ulyanovsk şəhə-

rində Nərimanov prospektində (1977-ci ilin dekabrında) Nərimanovun abidəsinin açılışında izdihamlı mitinqdə Heydər Əliyev çıxış etmişdir. Həmin il Bakıda Nərimanovun xatirə muzeyi açılmışdır.

Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən biri də Sovet hakimiyyəti dövründə, millətçi - təmayülcü kimi əsas olmayan böhtanla kimliyi xalqdan gizlədilər, unudulmağa məhkum edilən Nəriman Nərimanov əbədiyaşar, mənavi ölməzlik verdi, xalqa qayıtdı, tariximizdə boşluğu bərqərar etdi.

Beləliklə, vətənin, xalqın, tarixini sevən millətin qeyrətli vətəndaşları Heydər Əliyevin dahiyana xidmətini minnətdarlıqla yad edir.

* * *

Nəriman Nərimanov XIX əsrin 90-cı illərində taleyini Azərbaycanın mədəni mərkəzi Bakıya bağladığı ilk günlərdən çoxcəhətli ictimai fəaliyyətə başlamışdı. O, bütün şüurlu həyatını Azərbaycanın səadətli yolunda mübarizəyə həsr etməyə and içmişdi. Nərimanov son nəfəsinə qədər müqəddəs andına sadıq qaldı.

Nərimanovun sözü ilə əməli bir olduğuna görə başı çox bələlər çəkdi, lakin əyilmədi. Qəlbində xalqına olan böyük məhəbbəti qeyri-bərabər mübarizələrdə ona dayaq oldu. Büllür saflığın təcəssümü, Nəriman Nərimanovun təkə Zaqaqaziyada deyil, bütün Şərq ölkələrində əməkçi müsəlman xalqlarına azadlıq və istiqlaliyyət yolunu göstərdi. "Bəşəriyyətin geri qalmış hissəsinə" - bacardığı qədər kömək etməyi özünə həyat məqsədi seçən Nərimanov realist və inqilabi demokratik ədəbiyyatın yaradıcılarından biri, faciə janrının banisi, gözəl nasir, qüdrətli publisist, teatr xadimi, qayğıkeş müəllim, həkim, mətin inqilabçı, dövlət xadimi olmuşdur. Bu çoxcəhətli fəaliyyəti əsrimizin keşmə-keşli ictimai-siyasi hadisələri qaynağında vüsət tapmışdı. Azərbaycan ictimai fikrinin bahadırı Nərimanovun odlu məşəl kimi yanan qəlbinin döyüntüləri bu gün həmişəkindən daha aydın eşidilmək

dədir. Xalqın birliyi və suverenliyi, müstəqil Azərbaycanın bütün Şərqə nümunə olması onun ideallarının tacı idi. O, həqiqi beynəlmilətçi kimi tarixən ayrılmaz tellərlə bağlı xalqların əlaqəsini qarşılıqlı, bərabərhüquqlu əməkdaşlıqda gördü. Ona görə də birinci növbədə millətin özünü tanımasını, öz hüququnu dərk etməsini başlıca amil hesab edirdi. Nərimanov görə, dilin, məktəbin, mətbuatın və ədəbiyyatın milli məzmunu hüriyyəyə bağlıdır. Onsuz heç bir millət özünü tanıyıb hüququnu qoruya bilməz.

Nərimanov məmləkət üçün işləyən hər kəsdən birinci növbədə vətənpərvərlik tələb edirdi. Onun fikrincə, "vətənin qədrini o kimsə bilər ki, vətən ilə ruhani rabitəsi olsun, vətən ilə bir yerdə ağlasın, bir yerdə gülsün".

Nərimanov Azərbaycanın gələcək xoşbəxtliyi üçün gənc nəslin düzgün, zamanın tələbinə uyğun təlim-tədrisinə diqqət yetirməyi müəllimlərin qarşısında təxiressalınmaz vəzifə kimi irəli sürürdü. O, müəllim kimi yeni cəmiyyətə qədəm qoyan pedaqoji məktəbin ilk məzunlarına tövsiyələrlə müraciət edir. Onlara bütün çətinliklərə dözərk gənc nəslə zəhmətə alışdırmağa, cəsur, dayanatlı, doğrucul, sədaqətli vətəndaş kimi tərbiyə etməyə çağırırdı. Nəriman Nərimanov Azərbaycanı Şərq üçün bir məktəb səviyyəsində görmək arzusunda idi.

XX əsr Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixində Nəriman Nərimanovun xidmətləri danılmazdır. Onun doğma xalqı, vətəni uğrunda mübarizəsini, ədəbi fəaliyyətini əks etdirən monoqrafik əsərlər az yazılmamışdır. Lakin yüz ildən çox keçməsinə baxmayaraq, N.Nərimanovun ictimai-siyasi fəaliyyəti barədə subyektiv mülahizə söyləyənlər tapılır. Bunun başlıca səbəbi real tarixi hadisələr, hər hansı ictimai-siyasi xadimin fəaliyyəti tarixilik baxımından, yeni dövrü, şəraiti dərinədən öyrədilmədiyinə görə baş verir. Əgər araşdırmaçı-alim xüsusi tədqiqat aparmadan bir problem barədə fikir söyləmək istəyirsə, mövcud ədəbiyyata, mötəbər sayılan elmi-monoqrafik əsərlərə müraciət edə bilər. Əks halda, tarixi hadisələrə müxalif təfəkkürlə birtərəfli, subyektiv yanaşmaqla yanlış yola düşə bilər.

Azərbaycanın tarixi müsibətindən xəbərsiz olan, 1920-ci illərdə baş verən hadisələrin mahiyyətini bilməyənlər XI qırmızı ordunun Azərbaycanı işğal etməsinə, Azərbaycan neftinin Rusiyaya daşınmasına, rus ordusunun Azərbaycanda yerləşdirilməsinə, məscidlərin bağlanmasına, repressiya dövründə sürgünlərə, "fikir, sənət adamlarının sürgün və qətləmlərinə", sovet rejimi dövründə baş verən bütün neqativ hadisələrə görə Nəriman Nərimanovu ittiham edir, onu suçlayır. Bu, təəssüf doğurur...

Populist cızma-qara yazılarla subyektiv fikirlərini təbliğ edərək tarixi həqiqəti unudurmaq olmaz. Belələri Nəriman Nərimanovun "Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair", "V.İ.Leninə məktub", "Oğlum Nəcəfə məktub", "Qarabağ məsələsinə dair sənədlər" tarixi materialları ilə tanış olsaydı, iftira və böhtan danışmazdı. Bu tarixi sənədlər müəllim,

yazıçı, publisist, ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanovu Azərbaycan xalqının qeyrətli, təəssübkeş fədakar oğlu kimi səciyyələndirir. Onun vətən, xalq taleyi uğrunda təkbaşına ölüm-dirim mübarizəsi aparmasını, pərvanə kimi özünü atəşə atdığıni sübut edir.

Milli dəyərlərimizin hamisi Heydər Əliyev öz çıxışlarının birində demişdir: "Şəxsiyyətləri itirmək olmaz. Bizdən ötrü Mirzə Fətəli Axundov da, Əhməd bəy Ağayev də, Məmməd Əmin Rəsulzadə də böyük şəxsiyyətlərdir. Nəriman Nərimanov da. Ancaq son zamanlar Nəriman Nərimanovdan başlayaraq Azərbaycanda bütün siyasi xadimləri Azərbaycana düşmən olmaları barədə deyilən fikirlərlə heç cür razılaşmaq olmaz.

...Tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixi təhrif edənlər xalqa xəyanət edir. Onu çaşdırırlar. Buna son qoymaq lazımdır. Gələcəkdə buna yol vermək olmaz...

Nəriman Nərimanov elm, mədəniyyət xadimi kimi Azərbaycan tarixində olan bir adamdırsa, böyük bir ədəbi irs qoyub gedibse, belə etmək olarmı? Şübhəsiz ki, belə hallara yol verilməməlidir".

* * *

Nəriman Nərimanov şərəfli, ibrətəməz ömür yolu keçmişdir. O, bütün həyatı boyu ürəyini məşələ çevirib bəşər övladının məsud, əmin-aman, müstəqil yaşaması uğrunda mübarizə aparmışdır.

Nəriman Nərimanov Tiflis ruhani məktəbində ibtidai təhsil almışdır (1879-1885). Zaqaqaziyaya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında təhsilini davam etdirmişdir (1885-1890). Tiflis quberniyası Borçalı qəzasının Qızıllıca kəndində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır (1890-1891). Bakıda Pobedonostsev şəxsi progimnaziyasında (sonra imperator III Aleksandr adına Bakı kişi gimnaziyasında) müəllim, müfəttiş işləmişdir. İlk xalq qiraətxanası açmışdır (1894). "Nadanlıq" (1894), "Şamdan bəy" (1895), "Nadir şah" (1899) pyeslərini, "Bahadır və Sona" (1896-1908) romanını nəşr etdirmişdir. Eyni zamanda "Tərcüman", "Kaspi" qəzetlərində ilk məqalələrini dərc etdirir. Bu dövrə N.V.Qoqolun "Müfəttiş" komediyasını doğma dilə çevirir (1892), məktəblilər üçün dərsliklər tərtib edir: "Türk Azərbaycan dilinin müxtəssər sərf nəhvi". "Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrənməkdən ötrü asan kitabça". "Müəllimsiz türk dilini öyrənməkdən ötrü ruslar üçün asan kitabça" (1891-1900). Müəllim və aktyor kimi tanınır (1891-1902). Odessa şəhərində Novorossiysk İmperator Universitetinin tibb fakültəsində təhsil alır (1902-1908). Burjuva-demokratik inqilabi hadisələri ilə əlaqədar universitet müvəqqəti bağlandığı vaxtlar (1905-ci ilin payızından 1906-cı ilin sonlarınaqədər) Bakıda "Hümmət" təşkilatına daxil olur. "Nicat" maarif cəmiyyətində teatr və konsert tamaşaları, ədəbi dərnəklər təşkil edir.

"Həyat", "İrşad" qəzetlərində "Nər", "Arı bəy" imzaları ilə felyeton və məqalələr çap etdirir. Bakı şəhərində müalicəxana açmaq istəsə də icazə verilmir (1908). Tiflisə gedib orada işə düzəlmək istəyir (1909). Təqib olunduğundan həmin ilin mart ayının 1-də həbs olunur (1909, sentyabr).

Sonralar "Bürhani-tərəqqi", "İdel", "Prikaspiyski kray" qəzeti redaksiyaları ilə sıx əlaqə saxlayır, elmi-publisistik məqalələrlə çıxış edir. "Ümumrusiya vətəni qarşı mübarizə cəmiyyəti" Həştərxan şöbəsinin üzvü kimi "Ağçıçək" həmrəylik mərasiminin təşkil və keçirilməsində fəal çalışır. Həştərxan Xalq Universitetinin sədri seçilir (1912-1913). Sürgündən sonra Bakıya qayıdıb şəhərdə xəstəxana müdiri vəzifəsinə işə düzəlir. İctimai və ədəbi fəaliyyətini gücləndirir. Bədii əsərlərini yenidən nəşr etdirir. Dövrü mətbuatda ədəbi-publisistik məzmunlu məqalələrlə çıxış edir... Ağır xəstələndiyinə görə 1918-ci ilin iyun ayında Həştərxanda Tinaki palçıq müalicəxanasında müalicə olunur. Çox çəkmir ki, Həştərxanda ictimai-siyasi fəaliyyətini davam etdirir. Burada Həştərxan vilayətinin müsəlman işləri üzrə hərbi-siyasi komissarlığın səhiyyə şöbəsinə rəhbər, Həştərxan quberniyası maarif şöbəsinin müdiri, Zaqaqaziyaya müsəlmanların işləri üzrə komissar vəzifələrində çalışır. Moskvaya çağırılır. RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığı Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri, həm də Xalq Milli İşlər Komissarının müavini təyin olunur. Xalq Milli İşlər Komissarlığı Kollegiyasının üzvü kimi ona Zaqaqaziyaya müsəlmanların işləri üzrə komissar vəzifəsi həvalə edilmişdir. Azərbaycan İnqilab Komitəsinin, sonra isə Azərbaycan SSR XKS-nin sədri seçilmişdir (1920, 7 aprel). Şərq xalqlarının birinci qurultayının hazırlanması və keçirilməsində fəal iştirak etmişdir (1920, sentyabr). "Şərq xalqlarının təbliğat və fəaliyyət Şurası" tərkibinə seçilmişdir. Zaqaqaziyaya Federasiyası İttifaq Sovetinin sədrilərindən biri olmuşdur. RK (b) XII-XIII qurultaylarında MK üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. İtaliyada, Beynəlxalq Genüya konfransında sovet nümayəndə heyətinin tərkibində olmuşdur (1922). SSRİ MK sədri seçilmişdir (1922, dekabr). Ölkə daxilində ən mühüm dekret, qərar və müraciətnamələr, eləcə də xarici siyasət tədbirlərinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində fəal çalışmışdır. Şərqşünaslıq Elmi Cəmiyyətində və onun "Noviy Vostok" jurnalında əməkdaşlıq etmişdir.

1925-ci il martın 19-da Moskvada qəflətən ürək tutmasından vəfat etmiş, martın 23-də orada Kremli divarları qarşısında dəfn olunmuşdur.

Nəriman Nərimanovun həyat salnaməsi - onun ictimai-siyasi və dövlət xadimi, ədib, müəllim, həkim kimi çoxcəhətli fəaliyyəti haqqında təsvir yaradır. Onun titanik zəhmətinin istiqaməti ömrünü sərf etdiyi ideali bəşərin əzəli Şərq xalqlarını əsarətdən xilas etmək, istiqlal yoluna, xoşbəxtliyə qovuşdurmaq olmuşdur. ■